

PAU VICIANO

Un kulak a la plaça Roja

El Viatge a Rússia de Josep Pla

Les llarguïssimes baionetes ballaven darrere l'estel roig que lluïa en els casquets punxeguts de tela. Amb els fusells Moisin-Nagant penjant al muscle, uns soldats molt joves, a l'altra banda de la frontera letona, havien pujat al marxapeu de la locomotora i tot seguit el tren va començar a ser engolit per un paisatge desolat, sense arbres, que pertanyia ja al país dels soviets. Per a un periodista que no arribava a la trentena com ho era Josep Pla l'estiu del 1925, travessar aquell límit entre dos mons —tot i que encara no s'havia inventat el *teló d'acer*— era endin-sar-se en el cor de les tenebres, en una *darkness* asiàtica que s'havia vist somogu-da pel remolí revolucionari. Però ja feia quatre anys que, amb la fi de la guerra civil i de l'anomenat «comunisme de guerra», s'havia tancat —aviat se sabia que provisionalment— la fase més destructiva d'aquell terratrèmol. La república soviètica era llavors un immens terreny d'experimentació social, però sobretot de reconstrucció econòmica. La necessitat de refer el teixit productiu i de donar un respir a la multitud d'obriers i pagesos després dels sacrificis de la guerra civil va imposar el pragmatisme, una retirada tàctica després de l'al·lucinació de tenir el paradís socialista a tocar de mà. Amb la nova política econòmica, la NEP, havia suprimit el rigor del comunisme de la misèria, el mercat legal s'havia restablert, el terror roig havia afluixat. Sense deixar de ser una dictadura, la Rússia que va visitar Josep Pla no era encara el malson totalitari dels anys trenta. Convé recordar-ho per no quedar perplexos davant la visió més aviat favorable que el jove

| Pau Viciano és historiador. Ha publicat, entre altres obres, *De Llorente a Marx: Estudis sobre l'obra cívica de Joan Fuster* (PUV, 2012)

Pla, que no era precisament un escriptor *proletari*, en va donar en les seues cròniques de *La Publicitat*.

Si hem de creure un militant de l'esquerra comunista com Wilebaldo Solano, a Barcelona els presos polítics llegien amb avidesa —sorpesos i entusiasmats alhora— els articles de Pla reunits en el llibre *Viatge a Rússia*, i no foren pocs els joves de Catalunya que, influïts per ells, es decantarien cap al comunisme. Anys després, ja durant el franquisme, en plena guerra freda, l'escriptor empordanès es distanciaria de la seua obra titllant-la d'«atzagaiada de joventut», però alhora la considerava encara vàlida com un «document d'època». En el fons, continuava veient en el fervor revolucionari d'aquells anys una força constructiva, un nou impuls —després del despotisme il·lustrat de Pere el Gran— per occidentalitzar aquelles immensitats asiàtiques. «De vegades vaig sospitar —diria en 1967— si una de les primeres finalitats del partit no era donar als russos una disciplina en les coses de la vida: puntualitat, parlar poc i baix, gens d'hirsutisme, higiene, cap símptoma de pintoresquisme, treball, eficàcia, etc.» Pla, en aquesta valoració, coincidia amb un intel·lectual com Viktor Klemperer, l'autor de *Lingua Tertii Imperii*, que afirmava de manera aforística: «El comunisme serveix per a traure els pobles primitius del fangar primigeni i per retornar-hi els pobles civilitzats.» En 1925, Rússia —i no diguem les repúbliques caucàsiques i de l'Àsia central— vivien en el fangar del retard que, començant pel mateix Lenin, la intel·lectualitat russa havia identificat amb la feixuga herència de l'«asiatisme». Davant l'embranchida modernitzadora i emancipadora que representava la revolució, els costos d'aquests progressos quedaven en un segon pla, fins i tot la violència i la manca de llibertats polítiques.

El jove periodista no negava l'abast esfereïdor del terror revolucionari, però aquest quedava eclipsat entre els horrors d'una guerra civil on tots els bàndols van recórrer a mesures brutals. Més encara: els bolxevics, que d'entrada havien abolit la pena de mort, hagueren de recórrer al terror per a defensar-se de l'amenaça contrarevolucionària. Segons Pla, «el Govern, que fins aleshores s'havia deixat arrossegar pel darrer moviment primari i instintiu de la massa, reacciona i ataca d'una manera que s'ha de qualificar de furiosa, i encara la paraula és pàl·lida». I afegeix: «Són creades la Txeca i les comissions extraordinàries. És el Terror. Comencen a caure caps. Es crea un nou ordre a força de condemnes a mort.» Pla no s'estava de recordar que, fins i tot en aquest clima de terror, hi hagué atrocitats que ultrapassaven tots els límits coneguts fins aleshores, com les execucions massives de presoners blancs durant la guerra civil. El periodista es mostrava horroritzat davant aquests crims, però considerava que el règim de terror havia desaparegut amb la fi de la guerra civil, és a dir, quan ho feren les circumstàncies que l'havien motivat. La limitació dels

poders repressius de la Txeca n'era el senyal més evident. Pla recordava: «La Txeca era una policia de caràcter polític, que detenia, jutjava i executava, essent jutge i part, sense publicitat de cap ordre.» Tanmateix, això era ja cosa del passat: «La Txeca, avui, ja no existeix: existeix una institució similar, que té, però, menys facultats executives que la famosa policia: el Gepehu.» Deixant a banda la nota d'humor negre que podia haver-se esmunyit en la referència a les facultats *executives* d'aquests organismes, el periodista tractava de superar l'escepticisme dels lectors relativitzant la significació del terror roig. Deia: «En molts països que hom anomena civilitzats, l'Estat es val, per a defensar un ordre de coses que la generalitat considera com a absolutament fracassat, de mitjans tan brutals com aquests, si no són pitjors.» La hipocresia del tremendisme anticomunista era el que no suportava el jove Pla, disposat com estava a *épater les bourgeois*, o almenys els liberals més benpensants.

L'onada de violència podia haver cessat, es preguntarien els lectors, però encara hi havia la realitat de dictadura. A la pregunta de si a Rússia hi havia llibertat, Pla responia amb un to més aviat cínic: «Passa com a tot arreu. A Rússia tenen llibertat els comunistes. A les altres parts del món, tenen llibertat els anticomunistes.» El que valorava positivament dels bolxevics era la manca d'hipocresia amb què es plantejava la qüestió, al contrari d'aquells països que «s'omplen la boca amb la seva tradició liberal i pactista i accepten enrioladament totes les manifestacions faccioses». Potser tenia al cap l'Espanya de Primo de Rivera i, sobretot, la Itàlia de Mussolini, però també aquelles democràcies que, com la Gran Bretanya aristocràtica, s'enlluernaven amb el feixisme, esperant que els fes el treball brut de tallafoc de la revolució. I encara anava més enllà, quan afirmava que no seria difícil demostrar que podria ser «més útil» per als ciutadans viure en un «règim de sinceritat» que no en un de «verbalisme i engany» com el de les escandalitzades democràcies liberals. Dit això, Pla no s'estava de descriure la magnitud de l'«organització lliberticida» soviètica. Tanmateix, les perspectives de millora eren esperançadores. Atès que Pla atribuïa la duresa del règim a l'assetjament exterior i a la contrarevolució interior —«És un règim que es defensa», reconeixia—, la fi de la guerra civil i una certa normalització internacional afavoririen la creació d'una legalitat que posaria fi a l'arbitrarietat revolucionària. Una legalitat —admetia— diferent de la del liberalisme, ja que no tindria present només l'individu abstracte, sinó també la seua posició social, d'acord amb el que anomenava «paternalisme estatal». L'estabilitat política exigia, en aquest sentit, una economia més sòlida: «Si a Rússia tenen la sort de passar per un seguit de bones collites, que permetin disposar d'una prosperitat econòmica —i, per tant, d'un període de normalitat política—, naixerà una legalitat, i el manteniment de la justícia socialista i dels drets individuals quedarà assegurat.»

Aquest conte de la lletera tenia llavors una certa versemblança. De fet, la collita de 1925, la que s'estava enllestint durant l'estada de Pla, va ser excel·lent, la millor des de la revolució, i el periodista no feia més que reflectir l'optimisme dels mitjans oficials soviètics.

Ara bé, tan important com les pluges i el sol que feien créixer i madurar el blat era que els pagesos tinguessen incentius per a produir i, després de pagar l'impost a l'Estat, vendre el cereal al millor preu. Això era el que volia garantir-los la NEP. Com s'ha dit, era un «concordat» entre el poder soviètic i la pagesia: a canvi de l'acceptació del règim i de renunciar a l'oposició política, se'ls permetia beneficiar-se del joc del mercat. Lenin ho va dir amb mordacitat, potser rient: per produir, els pagesos no necessiten la propaganda menxevic o social-revolucionària, sinó un marge de capitalisme. En aquests anys, abans de la col·lectivització forçosa, la immensa majoria dels camperols continuaven sent pagesos independents. El triomf bolxevic els havia reconegut la possessió —no la propietat— de la terra que ells mateixos havien arrabassat als antics terratinents. Pla recordava que «en temps del comunisme de guerra, no sols era nacionalitzada la terra, sinó els fruits». «Era l'època de les requisicions», afegia. Tret del que es jutjava imprescindible per a la supervivència dels pagesos, tot el cereal era requisat per destacaments armats vinguts de les ciutats. Sovint era un saqueig caòtic. Els camperols amagaven el blat o el destil·laven clandestinament per fer-ne vodka. Andrei Platónov, en *Txevingur*, relata escenes quasi oníriques: quan arribaven els temuts «camarades», els pagesos s'afanyaven a desfer-se del cereal en fermentació abocant-lo a les menjadores dels porcs, i els animals, embriagats per la barreja alcohòlica, vagaven tentinejant pels carrerons. De vegades els destacaments de requisició trobaven un avís a l'entrada de l'aldea: el cadàver d'algun modest funcionari soviètic obert en canal, amb les entranyes reblertes de gra, picotejades per un esbart de gallines.

Amb la NEP, però, s'havia signat una treva entre els pagesos i el poder soviètic. La política de requisicions, dictada al capdavant per la situació d'emergència, s'havia suprimit. «Una vegada pagat l'impost —explicava Pla—, el pagès té dret a fer, amb els fruits obtinguts, totes les especulacions que més li agradin.» La línia del Partit era, en aquella època, no atiar la «lluita de classes» al camp, enfrontant els pagesos pobres amb els kulaks, sinó estimular la producció. I això volia dir fer concessions als pagesos mitjans i sobretot als rics. Tanmateix, el periodista afirmava que «el Govern es recolza en els pagesos més pobres, en les classes més miserables de la població», quan en realitat, els «comitès de camperols pobres» van tenir una vida efímera: ja havien estat suprimit a la tardor de 1918, davant la necessitat de guanyar-se el conjunt de la pagesia. Formats sovint per agitadors forasters, aquests comitès s'havien

encarregat d'organitzar en cada aldea les odiades requisicions. Sens dubte, en el discurs doctrinal els camperols pobres seguien presentant-se com els genuïns proletaris rurals, que havien d'impulsar la col·lectivització. Així, Pla pensava que el govern soviètic «espera d'aquestes classes la negació suficient per arribar a crear un règim d'explotació agrària comunal». La realitat, tanmateix, era molt diferent. Més que buscar la igualtat social al camp, llavors es volia augmentar la producció, afavorint els pagesos més emprenedors o millor dotats de mitjans. La NEP permetia que els camperols poguessen acumular terra a través d'arrendaments i fins i tot llogar treballadors. Pla conclouïa: «Això fa que a cada poble hi hagi pagesos més rics que altres.»

De fet, només feia uns mesos, l'abril de 1925, que una conferència del Partit havia concedit als pagesos —a la pràctica, als camperols rics— els avantatges que esmentava Pla, a més d'una reducció considerable del caràcter progressiu de l'impost agrícola. Va ser aleshores quan Bukharin va adreçar als pagesos la consigna «enriquiu-vos, desenvolupeu les vostres granges, i no temeu que us posen límits». La línia oficial, admesa també per un Stalin cautelós, que encara no havia assolit el poder total, era, en efecte, fer concessions als sectors de la pagesia més productius. Al capdavant, la reconstrucció de la República soviètica, i en primer lloc de la indústria, depenia del blat que l'Estat podia vendre en el mercat internacional. Pla recordava: «Cal no oblidar que la NEP és inevitablement una política feta de cara als pagesos, per tenir-los contents.» I afegia: «El pagès, evidentment, especula i fa el que pot per enriquir-se. És visible una certa benvolença de part de l'Estat davant la pagesia.» Aquesta aliança, tanmateix, no deixava ser fràgil. Hi havia un descontent sord entre els camperols. Deia Pla: «Els pagesos sempre es queixen. A tot arreu són iguals. No estan conformes amb cap fórmula que no sigui la propietat romana de la terra.» Tanmateix, temien la contrarevolució, perquè hauria tornat la terra a l'antiga aristocràcia. Així, es resignaven al poder soviètic com a mal menor: «Prefereixen un Govern extremista que els ho dona tot en nom de la nacionalització a un Govern que els ho prendria tot en nom del dret de propietat.» Però la tolerància dels bolxevics penjava d'un fil. De fet, l'ala esquerra del Partit, representada pels seguidors de Trotski, havia denunciat la política d'afavorir els kulaks. Feia tot just un any que Preobrajenski, l'economista més crític amb la NEP, havia defensat en l'Acadèmia Comunista una «lleï fonamental de l'acumulació socialista» que propugnava, de la manera més crua, l'explotació de l'«economia privada» per part de l'Estat. Només així podrien obtenir-se els recursos per impulsar una industrialització accelerada. No cal dir que per «economia privada» s'entenia sobretot «pagesia», i aquest desafiament a la línia oficial va ser condemnat pel mateix Bukharin com a «fonament econòmic del trotskisme».

D'aquesta tempesta que anava congriant-se, Pla no en deia res. Només en la introducció de la nova edició, als anys seixanta, feia referència al fet que «en aquells precisos moments es produïa la terrible lluita pel poder entre Trotski i Stalin». Però en 1925 no se n'havia adonat; va ser —deia— «la lluita més discreta que s'ha produït, no gaire lluny de mi, en la meua vida». I així era, perquè el jove periodista no feia més que reproduir en les seues cròniques les orientacions vigents sobre la pagesia i la NEP. Sense saber rus, llegint els fullets en llengües estrangeres a l'Hotel Lux, o amb la limitació de moviments de les visites guiades, és difícil que pogués copsar el pols del carrer i encara menys la lluita dins del Partit. Hi havia —és cert— Andreu Nin, que llavors exercia un càrrec destacat en la Internacional Sindical Roja. Anys després, Pla evocava la figura del revolucionari català afectat per la tensió d'aquells moments: «Nin estava molt pàl·lid, trasmudat i silenciós. Era notòriament trotskista.» En realitat, l'estiu de 1925 no era encara trotskista, sinó més aviat «bukharinista» i, per tant, partidari de la política de concessions a la pagesia. Així, la coneixença de Nin no podia aportar un contrapunt a la línia oficial. I de fet no trobem en el *Viatge a Rússia* cap consideració atenta de les crítiques que l'oposició d'esquerra feia a la NEP. Això casava amb el sentit comú pragmàtic de Pla, però reflectia també la tasca propagandística de les autoritats soviètiques. I aleshores, començant pel mateix Stalin, ningú veia en la col·lectivització agrària més que un ideal posposat per a un futur indefinit. Ni tan sols l'oposició trotskista, que en realitat no passava de propugnar una major pressió econòmica sobre les explotacions camperoles, l'anomenada «economia privada».

En aquest sentit, la visió més aviat devaluada que donava Pla de les idees polítiques de Trotski i de l'oposició d'esquerra s'adeia amb l'ambient oficial. Trotski, que ja havia estat desplaçat del govern però encara no del Partit, era considerat per Pla «la figura, mort Lenin, més popular, més considerable de la revolució». Tanmateix, en el *Viatge a Rússia* apareix sobretot com a representant d'un comunisme intransigent, oposat a la NEP i, en general, a les concessions a la pagesia. Pla posava en boca de l'antic cap de l'Exèrcit Roig aquesta advertència: «Si donem un dit a la burgesia —deia Trotski llavors— ens prendrà tot el braç.» Recollia també la idea —distorcionada per la propaganda dels òrgans dirigents— que Trotski «ha formulat, per aplicar als pagesos, la teoria de la *revolució permanent*, o sigui, parlant clar, la imposició del comunisme». Una imposició que lògicament hauria de suposar la col·lectivització, aconseguida a base de «requisicions» i «persecucions», com en l'època del comunisme de guerra. I com faria Stalin només quatre anys després. Però en 1925, Pla es felicitava del fet següent: «El Govern no ha pas picat. Fa una política prudent, plena de tacte i delicadesa, transigeix i segueix el camí del compromís.» D'aquesta

manera, el periodista semblava abonar l'opinió dominant que «Trotski no dona a l'agricultura la importància essencial que té en l'economia russa».

Ara bé, si Pla veia amb desaprovació les idees polítiques de Trotski, no hi ha dubte que el personatge l'atreia, fins al punt que li dedica íntegrament el darrer capítol del llibre, «L'oposició: Trotski». No sols el considerava el més popular dels grans dirigents de la revolució, sinó que reconeixia que «el seu talent és proteic i la seva activitat intensa», a més de ser «el primer orador de la Rússia d'avui». El que valorava Pla del personatge era el caràcter inconformista i l'originalitat dels seus punts de vista. I ho expressava amb una fórmula paradoxal: «Trotski és a la vegada el més comunista i alhora el més anticomunista dels valors de la Revolució russa.» I tot seguit ho aclaria: «El menys llibresc, el menys dogmàtic, el més polític dels polítics russos.» Era el xoc d'aquesta mentalitat més lliure i vitalista amb la rígida disciplina del Partit el que havia provocat la seua caiguda en desgràcia, fins a relegar-lo al «purgatori comunista» del Caucas. Però per poc de temps, vaticinava temeràriament Pla: «Ni Trotski se separarà del Partit ni els revolucionaris el deixaran caure.» L'aspra batalla interna sobre les contradiccions —o perills— de la NEP i l'autoritarisme creixent de Stalin no van ser copsats pel periodista: tot es reduïa a un xoc de caràcters personals.

Val a dir que, en aquell moment, i més encara des de fora dels cercles dirigents, era molt difícil entendre el que succeïa entre els bastidors d'una trama política molt fluida. Pla es limitava a fer uns brevíssims apunts sobre les principals figures del panteó comunista. De Stalin només deia que, com a secretari del Partit, era «un dels homes més forts de la Rússia d'avui»; Bukharin era «la primera autoritat del comunisme teòric»; feia referència a «la mà de ferro del comissari Djerzinski», el cap de la Txeca, o al fet que Zinóviev, «jueu indesitjable a tot arreu», ocupàs llavors la residència del tsar a Leningrad. Anys després, de Radek, tan popular entre els corresponsals estrangers, Pla en faria un retrat sarcàstic: «un gripau bullit i insomne». Però tret del cas de Trotski, no s'associava cap dels dirigents a una política concreta. Segurament, perquè tots s'adherien, llavors, a la línia oficial que glossava en els seus reportatges. Només en el cas de Lenin, convertit arran de la seua mort en una icona omnipresent, Pla n'esbossava una descripció física: «Amb els seus ulls mongòlics i el front altiu i terrible, esdevé una obsessió.» Una imatge severa, i fins i tot inquietant, que contrastava amb la de la seua companya Krúpskaia, d'«ampla cara pagesa plena de bonhomia sota el mocador florejat». Ara bé, el judici polític de Pla sobre Lenin era globalment favorable. Certament, el qualifica de «dictador»; un terme, però, que aleshores encara no tenia el caràcter tan sinistre que adquiriria després de les experiències totalitàries. Pla no sols reconeixia la gran capacitat de treball del

líder comunista, sinó que li atribuïa —no sense fonament— les directrius de la política pragmàtica i cautelosa que seguia el govern soviètic en afers tan decisius com el de les nacionalitats i el ritme de la socialització de l'economia, i especialment les relacions amb la pagesia. En aquest sentit, recollia l'anècdota de l'opinió d'un pagès sobre el dirigent revolucionari; diu que contestà: «Lenin fou un gran home perquè a nosaltres ens deixà sempre tranquils.» Per la seua banda, Pla conclouïa que «Lenin és digne de respecte per la seva vida exemplar i la grandesa de les seves altes ambicions», un judici que, segurament, valorava l'estadista rus més que no el revolucionari internacionalista.

En conjunt, els articles que el jove periodista va anar enviant a *La Publicitat*, un diari lligat al catalanisme moderat i intel·lectual, tenien el fil conductor d'un rebuig a la Rússia tsarista i de simpatia cap a la tasca modernitzadora del règim bolxevic. Però no sols en els aspectes econòmics, en una dimensió pragmàtica, sinó també pel caràcter emancipador que tenia la dictadura revolucionària per als sectors populars, les nacionalitats no russes, els jueus o les dones. Així, Pla no trobava en l'antic règim cap indici que pogués haver evolucionat en un sentit liberal i reformista. Era un despotisme sense pal·liatius, «una policia grollera i brutal»; «l'única preocupació era tenir ofegat el bestiar humà». Els defectes que el periodista identificava amb el temperament eslau —manca d'orde, de puntualitat, d'higiene, de netedat— havien perviscut en la societat russa, sobretot en la pagesia, perquè «el Govern tsarista no feia res per trencar aquesta capa asiàtica de mandra i de deixadesa que plana sobre el país». Els intents civilitzadors imposats des de dalt, a partir de Pere el Gran, sols havien tingut resultats superficials. L'antic Sant Petersburg —ja Leningrad en 1925— era una ciutat façana per impressionar els visitants estrangers, fent-los creure —deia Pla— que Rússia era un país occidental. Però si el viatger arribava de l'interior, coneixent la deprimida realitat russa, el contrast amb la rutilant ciutat del Nevà no suscitava l'enlluernament, sinó la indignació. Un símbol de l'autocràcia com la residència del tsar podria concentrar tot aquest rebuig: «És un palau que vist venint de la Rússia veritable, o sigui de la Rússia miserable, resulta d'un luxe repugnant, grandios i ple de supèrbia.» Davant d'aquest contrast entre la riquesa de l'aristocràcia i la misèria del poble, la revolució bolxevic —«brutal» i «sumària», en deia— n'era el resultat inevitable. Inevitable i justificat: «la cosa més lògica, més humana i més ineluctable que es podia produir, perquè hom sent que ésser revolucionari, a Rússia, era una qüestió de sensibilitat, d'intel·ligència i de netedat».

Pel «cantó dramàtic», Pla no s'estava de presentar el daltabaix de les antigues classes benestants amb les imatges habituals: un antic gran duc ven llumins pel carrer; una dama d'honor de la tsarina, el diari; un general demana caritat; els fills

d'un príncep són porters o mecanògrafs..., fins a arribar a la senyora, encara amb una «ombra de distinció», de la qual Pla ens diu, mentre passegeu pels jardins de l'Almirallat: «Us ofereix un brillant. Després s'ofereix ella mateixa.» Pel que fa al capgirament social, tenia també el seu vessant xocant, de tan simètric com era. Pla contraposava a la ruïna de l'aristocràcia l'«obrer brut i espitregat» que ocupava un luxós Rolls-Royce, esdevingut cotxe oficial. Ara bé, aquest tipus de funcionari soviètic, si no es tractava d'una llicència literària del periodista, era cada vegada més rar. Nadejda Mandelstam, en *Contra tota esperança*, recordava que, a mitjan dècada dels vint, els dirigents dels primers anys de la revolució —vells militants de la clandestinitat, bruscos, discutidors i sovint grollers— començaven a ser substituïts per «homes rossos, de caps rodons, que lluien camises ucraïneses brodades, de modals familiars, desenfadats, riallers i totalment artificiosos». Així eren, precisament, els joves funcionaris comunistes que Pla evocava quaranta anys després: «pantalons bombats i una brusa de coll tancat», amb el cap descobert, «afaitats de cara i amb els cabells tallats al zero», com corresponia a un moment en què la lluita heroica havia deixat pas a un nou ordre constructiu, que pretenia basar-se en la disciplina i l'eficàcia. Però les romanalles de l'antic règim perviuen, per bé que en un sentit invertit: les persones continuaven sent valorades pels seus orígens socials, però ara convenia procedir de família obrera o pagesa, mentre que als qui venien d'ambients burgesos se'ls tancaven moltes portes. Això donava lloc a acudits polítics que Pla reproduïa entre divertit i maliciós, com aquest, el més desafiador: «—La vostra procedència? / —Burgesa, com la de Lenin.» Els oportunistes de tota mena, doncs, podien enfilem-se en una trama burocràtica que es feia cada vegada més densa. Eren la mena d'actituds que, tres anys després, Maiakovski satiritzaria en *La xinxa*, on una família petitburgesa casava la filla amb un bergant de classe obrera per ascendir de simples «ciutadans» a privilegiats «camarades».

De situacions contradictòries i fins i tot grotesques, n'hi havia a bastament a la Rússia de la NEP, un país retardat, arruïnat per la guerra, que havia de fer front a la reconstrucció combinant els ideals comunistes amb la lògica d'un capitalisme tolerat, castrat políticament, però que havia generat una «nova burgesia», els *nepmen*. En 1925 aquests comerciants i empresaris privats, com els pagesos rics, vivien una època daurada, i el contrast entre la riquesa —difícil de dissimular— i la misèria als carrers de les ciutats soviètiques colpia tant els simpatitzants de la revolució com omplia de joia els anticomunistes. Pla, en canvi, no es deixava impressionar per aquestes contradiccions. Alçava acta de la realitat amb ironia, però treia ferro als fets incòmodes: «A tot arreu n'hi ha, de coses grotesques: a Rússia també.» Així, posava en boca d'un «comunista *pur*» —un trotskista?— una descripció impres-

sionista de la societat de la NEP: «Ara hi ha de tot: prostitució, criatures abandonades pels carrers, mendicitat, es donen propines, hi ha cotxes de lloguer, embriacs, tavernes, notaris; hi ha sobretot *nepmen*, això és, persones que s'aprofiten de la NEP, nous rics.» Pla insistia en el fet que, de rics, no se'n veien; de pobres i esguerrats demanant caritat, sí, però encara que a Moscou eren nombrosos, a la resta del país, pel que va veure durant el viatge, eren un percentatge ínfim. De persones «brutes i espellifades» n'hi havia més, però la gran majoria «tenia un aspecte uniforme, decent, sense pretensions, simple, net». Contra el tremendisme anticomunista i la desil·lusió dels revolucionaris idealistes, Pla optava per remarcar que «la vida del carrer, a Moscou, fa la impressió d'una normalitat absoluta».

En realitat, fins i tot els bolxevics més intransigents reconeixien que el comunisme de guerra era inviable. Ho deien amb certa recança, lamentant davant el jove periodista el retrocés des de la socialització cap al capitalisme, per més «d'estat» que aquest fos. Un suposat interlocutor deia: «Heu vingut massa tard. Ara vivim en un règim intermedi barrejat i una mica antipàtic.» Tanmateix, aquest «comunista dels més purs», segurament representant —real o fictici— de l'oposició d'esquerra, havia d'acceptar la NEP com a retirada tàctica. Reconeixia: «A l'època del comunisme de guerra tothom era igual i tothom estava malament. Ara hi ha persones que viuen millor que altres, però el benestar s'ha generalitzat més.» A les pàgines del *Viatge a Rússia* no trobem, doncs, els «folls purs de la Rússia soviètica», despulles de la revolució, atrapats en els deliris d'un comunisme místic, fraternal i de renunciació a les coses, que Pilniak retratava ambigüament en obres com *Caoba*. El comunisme de guerra anhelat per aquests visionaris tampoc no tenia partidaris entre els crítics de la NEP. Fou un règim accidental motivat «per una infinitat de raons circumstancials: guerra civil, sabotatge burocràtic, contrarevolució econòmica, males collites, bloqueig militar i financer».

Amb el nou rumb econòmic, tanmateix, es pogué produir una millora de la situació material i educativa dels treballadors, cosa inèdita en tota la història russa. Al camp, el resultat de la revolució eren més incerts, més enllà de les oportunitats de prosperar que ara trobaven els pagesos més emprenedors. Tenint en compte que els camperols no havien donat una «adhesió franca i decidida als bolxevistes», Pla augurava que, en promoure la cultura i l'organització entre els pagesos endarrerits, el règim soviètic estava cavant la seua fossa o, si més no, posant els fonaments d'una veritable força d'oposició. Preveia: «A mesura que la cultura vagi penetrant, que desaparegui l'analfabetisme i que es trenqui l'isolament en què viuen els nuclis habitats —i tot això arribarà, perquè el Govern despèn el millor de les seves forces en aquest sentit—, llavors l'oposició s'articularà clarament.» Potser es feia ressò

dels temors no confessats del Partit, però aquest resultat ja s'havia anticipat en una obra de ficció, *El viatge del meu germà Alexis al país de la utopia camperola*, que Aleksandr Txaiànov, el gran estudiós de l'economia pagesa, havia publicat feia cinc anys, en el moment més àlgid del comunisme de guerra. En aquest relat fantàstic, ambientat en 1984, es descriu una utopia agrarista, instaurada als anys trenta arran de la «gran revolució pagesa» que havia expulsat els bolxevics —intel·lectuals urbans— del poder. Però en realitat, el que es va produir en els anys trenta va ser la destrucció de la pagesia com a classe social, arran de la col·lectivització forçosa imposada per Stalin. Ni Pla, ni Txaiànov, ni potser ningú, van saber albirar que la violència usada per defensar el poder soviètic es podria invertir per a dur a terme una obra d'enginyeria social a gran escala: posar fi al problema pagès i engegar la construcció del socialisme en un sol país.

Segurament era en la qüestió nacional on els aconseguiments de la revolució resultaven més evidents. Deixant a banda el fet de la desproporció demogràfica i territorial entre Rússia i les altres repúbliques de la nova Unió Soviètica, els bolxevics havien encarat el problema de les nacionalitats com un aspecte clau de la revolució democràtica. Pla informava els lectors de la complexa organització constitucional i lingüística de les repúbliques i de les minories nacionals, per a concloure que, en la mesura que es reaccionava contra l'experiència «absolutament negativa i nefasta» del tsarisme, el govern soviètic havia fet «una política prudent i sàvia». Amb algunes ombres, però, que Pla semblava desconèixer, com la pervivència soterrada del nacionalisme rus —l'anomenat «xovinisme gran rus», tan criticat per Lenin— o afers alarmants com la repressió dels bolxevics georgians, acusats de desviació nacionalista. En conjunt, i això justificaria la impressió favorable de Pla, els esforços per preservar i fixar les llengües de l'antic imperi i per donar una solució raonable a les múltiples qüestions nacionals no tenien equivalent en el món, tot i que el jove periodista s'adonava que els «elements particularistes, que són vius, estan perfectament equilibrats per l'element unificador que constitueixen la revolució i el comunisme».

Pel cantó emancipador, la revolució també havia donat la plena ciutadania a la població jueva, i els bolxevics impulsaren decididament la lluita contra l'antisemitisme. La situació dels jueus sota el règim tsarista havia estat especialment opressiva. Pla remarcava que l'antisemitisme era «vivíssim en el poble rus», i tot seguit, afegia: «Tothom recorda els pogroms terribles contra els jueus.» També les formes d'humiliació més quotidianes, com el fet que «les noies de les famílies jueves, per a poder traslladar-se a Varsòvia per tal d'estudiar a la Universitat, havien de prendre una carta de prostitució». Els comunistes treballaven per superar aquestes discri-

minacions, no sols en el terreny legal, sinó en la mentalitat popular. Pla deia: «Avui aquests costums han millorat molt. Els actes d'antisemitisme són rars.» Però el reuig als jueus romania sobretot entre els pagesos, i sovint es resistien a l'occidentalització promoguda pel govern soviètic amb reflexos antisemites: el nou calendari gregorià, per a ells, era el «calendari jueu»; el sistema mètric és el «sistema jueu»; la reforma ortogràfica, una «reforma jueva», i en definitiva, Rússia anava malament perquè estava governada per jueus. Aquest antisemitisme latent de la pagesia havia estat atiat per la propaganda tsarista, però Pla reconeixia que, des de la guerra civil, «no s'ha produït a Rússia cap matança de jueus». Tot al contrari, la revolució no sols havia eliminat les exclusions legals, sinó que els havia permès d'assolir el poder. Exagerant, Pla celebrava: «Avui són els amos.» Constatava: «És impossible de no trobar un jueu en els llocs estratègics de l'ordre revolucionari.» El fet que «una raça perseguida, trepitjada, subjecta a un règim de terror policíac» hagués arribat fins i tot a ocupar literalment el palau del tsar li semblava una mena de justícia poètica: «S'ha venjat d'una manera majestuosa, èpica.» Ni rastre, doncs, d'un insidiós antisemitisme comunista.

Finalment, les dones es beneficiaren també de la revolució. D'entrada, assoliren el dret de vot en igualtat amb els homes, és a dir, amb les mateixes limitacions que els homes: se n'excloïen els *nepmen*, els clergues, els membres de l'antiga casa reial i de la policia tsarista... La Rússia soviètica no era una «democràcia burgesa». Però més que en la vida política —no assenyalava que ja hi hagué una comissària (ministra) en el primer govern soviètic—, Pla estava fascinat pels canvis de la posició de la dona en la vida quotidiana. «A Rússia, tota família té dos caps igualment visibles i importants: el marit i la muller. La igualtat —insistia— és absoluta tant en el terreny privat com en el terreny polític o públic.» Enumerava una sèrie de drets que el moviment feminista encara no havia assolit en la majoria dels països avançats: la simple cohabitació equivalia legalment al matrimoni, se suprimia la diferència entre fills legítims i il·legítims, el divorci era automàtic a petició d'una de les parts, la dona casada tenia plena llibertat de moviments i de disposició sobre els seus béns, treballava en les professions més diverses. El que no deia Pla, potser per no escandalitzar els seus lectors, era que des del 1920 les dones soviètiques podien avortar lliurement. La vella moral queia en el descrèdit. La noia soltera que decidia tenir un fill, i criar-lo tota sola, havia esdevingut un personatge literari en obres que volien reflectir —com deia Pla— «la gran fermentació» d'aquella època, com succeïa en *Caoba*, de Borís Pilniak, o en *L'amor de les abelles obreres*, d'Aleksandra Kollontai. Paradoxalment —reconeixia el periodista—, havia estat durant el comunisme de guerra quan moltes dones es veieren alliberades de les càrregues domèstiques, grà-

cies als serveis comunals. Amb la NEP es tendia a tornar als rols tradicionals, amb la resistència, però, de les militants compromeses: «La dona comunista protesta. És una dona que vol sortir, que vol assistir a les reunions, anar als Clubs i a les Biblioteques.» Per això, observava, potser amb un deix d'ironia, que els divorcis es donaven sobretot entre els bolxevics.

El règim sorgit de la revolució tenia aquesta dimensió emancipadora, de progrés social, encara que no s'ajustava al model de la democràcia liberal. Pla no ho dissimulava: «Hi ha a Rússia, certament, una dictadura, però aquesta dictadura té com a màxima preocupació de fer que els problemes polítics, que les orientacions del Govern, arribin a la gent i siguin discutits i dirigits per tothom.» Era un règim que no sols pretenia millorar la vida material i cultural de les classes populars, sinó mobilitzar-les i crear una veritable «vida social». Si per democràcia s'entenia el govern de la majoria, Pla pensava que «la democràcia, en el sentit veritable de la paraula, està en moltes ciutats russes». I reblava: «D'aquí ve, precisament, la repugnància que produeix en molts esperits aquest país.» Si hi havia una participació popular i el govern actuava en interès dels treballadors, també era evident que el Partit tenia el paper dirigent: «La minoria comunista és l'avantguarda que arrossega la massa inerta, inconcreta i vaga dels sense partit.» Això no invalidava el caràcter democràtic del règim soviètic, ja que —segons el jove periodista— hi havia democràcies occidentals que, en realitat, estaven governades per una minoria encara més reduïda. Per a Pla era obvi que a Rússia no hi havia una dictadura del proletariat —de tota una classe social— sinó d'un partit, per bé que els comunistes fossen uns elements «aristocràtics», abnegats i que tractaven d'influir sobre la població dirigint-la amb «habilitat i delicadesa». D'aquesta manera, podia afirmar que la Unió Soviètica, des del punt de vista de la democràcia, era «un país que té per política l'aplicació dels principis que s'han predicat en els últims cent anys».

Amb aquest judici massa rotund, Pla argumentava de la mateixa manera que ho faria, cinc anys després, Andreu Nin en la seua polèmica amb el líder regionalista Francesc Cambó, recollida en *Les dictadures dels nostres dies*. L'important d'un règim polític —deia Nin i donava a entendre Pla— no era la seua forma sinó el seu contingut i, en aquest sentit, la dictadura revolucionària era «democràtica». Encara era més cert en el cas rus, perquè era «un poble que no havia respirat mai, que no coneixia de la política més que l'engany i el cop de tralla de la policia, això és d'una novetat tan gran i un mètode tan ben trobat, que explica els miracles que conté la vida d'aquest país». No cal dir que es tractava d'una visió molt idealitzada de com anaven les coses, sobretot perquè no tenia en compte que, més que una dictadura del Partit, en realitat hi havia una dictadura dels òrgans centrals, de la burocràcia

ja controlada pel seu secretari general, Stalin. Ara bé, fins i tot comptant amb una certa «retorsió de la voluntat popular», la revolució no havia deixat de ser un progrés, que resumia —una vegada i una altra— en la idea d'occidentalització. Pla insistia en el fet que «l'experiència comunista és, com hem dit algunes vegades, el primer assaig d'occidentalització a fons que suporta aquest poble». El socialisme li semblava, més aviat, una consigna retòrica, un horitzó doctrinal que el govern soviètic, en realitat, havia de posposar en favor d'aspiracions civils més modestes: «crear un poble que es banyés, que visqués amb un cert confort, que tingués el sentiment de la dignitat humana i que sentís els problemes del país com si fossin problemes individuals». En aquest sentit, doncs, occidentalització equivalia senzillament a civilització.

Lluny de ser una mera «atzagaiada de joventut», els reportatges de Pla reunits en el *Viatge a Rússia* reflectien la barreja d'enlluernament i de temors del jove periodista davant el potencial emancipador de la revolució, indestruïble alhora dels seus costats més foscos. Era una mirada prèvia al totalitarisme estalinista i lliure de patronatges ideològics: Pla encara no escrivia sota el diguem-ne mecenatge de Cambó. Era també una mirada relativista, en la mesura que no situava els règims liberals —oligarquics i hipòcrites, en crisi— com a encarnació absoluta de la democràcia. Encara podien plantejar-s'hi alternatives. Paradoxalment, a Rússia era la dictadura revolucionària la que, per primera vegada, tractava de fer arribar a la gran massa de la població soviètica molts dels avanços de què gaudien els treballadors dels països occidentals. El cost havia estat enorme, però segurament inevitable: «La revolució, sortida dels flancs d'un passat de mil anys d'esclavatge, és la criatura informe, el bramul, el crit delirant d'un món de tortura.» Aquest vast experiment social, malgrat les seues profundes arrels populars, no tenia garantit l'èxit, però això no anul·laria la grandesa esglaiadora de la revolució. Pla aventurava: «És probable que, a distància, la Revolució russa no quedi més que com un fantàstic canvi de personal i com una inversió del significat verbal de les paraules. Si això arriba, l'escalf d'incubació d'alguna cosa nova que s'ha produït en aquest país —malgrat totes les calamitats— serà difícil que es repeteixi.» Però aquesta «cosa nova» encara lluiria després de 1925, malgrat que fos com la llum de les estrelles mortes. ◀